

УДК 378.016:159.923.2

Олена ДРОЗД

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та дитячої психології
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна
e-mail: olenadrozd0509@ukr.net

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТУ

У статті порушується проблема формування національної самосвідомості зростаючої особистості, аналізується сучасний стан та перспективи означеної проблеми, розглядаються сучасні шляхи виховання патріотизму в умовах університету, висвітлюється авторський підхід до вивчення даного феномену. Основна увага приділяється тематиці практичних занять і виховних заходів, які успішно проводяться в університеті, мають вплив на формування національної самосвідомості молоді.

Ключові слова: національна самосвідомість, глобалізація, особистість, національні цінності, принцип етнізації.

В умовах глобалізації суспільного розвитку, інтеграції світових регіонів, активного розширення мереж інформаційних технологій особливо актуальним постає питання збереження національної культури, національної пам'яті, національної самоідентифікації. Глобалізація висуває нові вимоги до розуміння проблеми цивілізаційно-культурної ідентичності. Впродовж віків культура кожного народу поступово вбирала загальне, загальнолюдське і, одночасно, специфічне, унікальне, самобутнє. Саме тому з давніх-давен і до сьогодні кожен народ порівнює себе з іншим на основі опозицій «ми – вони», «свої – чужі». Звідси й бере початок функціонування національної самосвідомості як суспільно-політичного феномену, мірила становлення духовності народу.

Реалізація основних стратегічних напрямів щодо формування національної самосвідомості особистості відбувається відповідно до Конституції України, Закону України «Про освіту», концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, державної етнонаціональної політики України.

Аналіз педагогічної теорії і практики показує, що на всіх етапах становлення українського суспільства проблеми залучення молоді до національних і загальнолюдських цінностей, формування національної самосвідомості, підтримки та захисту особистості в її моральному становленні та самовираженні займали чільне місце в працях видатних вітчизняних і зарубіжних учених.

Філософському аспекту феномену національної самосвідомості присвячено праці О. Асмолова, В. Лекторського, Б. Поршнева, О. Потєбні, Ю. Римаценка, В. Ханстантинова, В. Яніва та ін. Психологічні засади проблеми формування національної самосвідомості розглядаються в науковому доробку М. Боришевського, А. Львовичкіної, С. Максименка,

Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, О. Савицької, Н. Скотної, Т. Стефаненко. Педагогічні основи формування національної самосвідомості вивчали В. Кузь, В. Костів, В. Кравець, Є. Приступа, Ю. Руденко, Б. Ступарик, Д. Тхоржевський, М. Шкіль та ін.

На сучасному етапі розвитку національної системи освіти ідеалом виховання проголошено гармонійно розвинену, високоосвічену, соціально активну й національно свідому людину, яка володіє глибокою громадською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними та патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатну до саморозвитку та самовдосконалення. Тому, цілком очевидно, що для формування молодого громадянина України однією з першочергових визнано проблему формування національної самосвідомості особистості. Неабиякий виховний потенціал для активізації цього процесу має система освіти сучасного університету.

Аналіз психолого-педагогічної літератури переконує, що студентські роки є визначальним етапом формування національної самосвідомості, апогеєм виховання патріотичних почуттів, адже саме в цей період молода людина досягає найвищого рівня інтелектуально-духовного рівня, адекватно сприймає і оцінює образ власного «Я», володіє критичним мислення, розвиває себе як суб'єкта життєтворчості.

Формування, за визначенням Н. Мойсеюк, – це надання певної форми, завершеності процесу становлення людської особистості, досягнення нею рівня зрілості, стабільності. Воно здійснюється під впливом усіх без винятку умов суспільства: екологічних, соціальних, економічних, ідеологічних тощо. Цілеспрямоване формування особистості відбувається в соціальній системі шляхом виховання [8, 60]. На думку А. Макаренка, формування

особистості – це набуття нею в цілому чи окремими сторонами певної закінченості; це розвиток під дією виховних впливів [4, 45]. Так, М. Фіцула запропонував вважати формуванням особистості становлення людини як соціальної істоти внаслідок впливу середовища та виховання на внутрішні сили розвитку [12, 45]. За Н. Волковою, формування особистості – це процес соціального розвитку молоді людини, становлення її як суб'єкта діяльності, члена суспільства, громадянина [3, 615]. Виховання в цілому можна розглядати як керування становленням або зміною ціннісних орієнтацій особистості.

Нам імponує думка Г. Батіщева, який вважав, що особистість не можна «зробити», «виробити», «виліпити» як річ, продукт, пасивний результат дії ззовні, а можна лише викликати її особисту активність, особисту діяльність. Украй важливим у цьому процесі є спрямування молоді до загальнолюдських гуманістичних моральних цінностей і формування національної ідентичності.

Ідея про взаємозв'язок національного та загальнолюдського в педагогіці належить К. Ушинському, який стверджував, що «культурна самобутність є неоціненним багатством, що розширює можливості для всебічного розвитку людини, причому збагачується вона внаслідок контактів із традиціями й цінностями інших народів» [11, 228]. Не втратила актуальності й думка вченого про те, що «...виховання, створене самим народом і засноване на народних починаннях, має таку виховну силу, якої немає в найкращих системах, що ґрунтуються на абстрактних ідеях чи запозичені в іншого народу» [8, 405].

Із цього приводу І. Бех висловлює думку про необхідність супроводжувати у виховній практиці прагнення національної самоідентифікації з повагою до інших культур, «сприйняттям цих культур у всій їхній самоцінності та унікальності», але це можливо «лише шляхом культивування національної культури, а не підміною її так званими загальнолюдськими цінностями, бо останні є такими, що перебувають на перетині всіх національних культур» [1, 11].

Як зазначає І. Дзюба, «... український народ ніколи не був агресивним і нетерпимим до інших, ніколи у своїй історії не поневолював інших народів. Переважній більшості української інтелігенції внаслідок її демократизму завжди був чужий вузький націоналізм і зовсім не властивий шовінізм» [5].

Як зазначає І. Лощенова, у радянські часи таке поняття, як національні цінності, замовчувалося, заборонялося, підмінялося іншим – «моральні цінності» [6, 45]. А це впливало на викривлене

розуміння зростаючим поколінням сутності, унікальності національних цінностей, а головне – породжувало неправильне їхнє співвідношення із загальнолюдськими цінностями.

Розглядаючи студентське середовище як самостійну систему, соціально-демографічну групу в загальній соціокультурній системі, яка переживає період становлення соціальної зрілості, адаптації до соціального буття, виступаючи своєрідним індикатором суспільно-політичних змін, можемо зробити висновок, що студентство визначає потенціал розвитку суспільства, що створює найсприятливіші умови для формування інтегральної якості особистості – національної самосвідомості.

Складність, багатовимірність та різноаспектність поняття «національна самосвідомість» зумовлює необхідність детально зупинитися на типології численних варіантів цього явища. Так, за М. Махнієм, усвідомлення етнічної ідентичності, приналежності до певної етнокультури лежить в основі національної ідентичності та, разом із історичною долею, національною ідеєю, культурою, геополітичним чинником складають поняття «національна самосвідомість» [7].

Зі строкатого розмаїття понять нам найбільше імponує визначення, яке подає М. Боришевський. Він визначає національну самосвідомість як «усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінювання себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися у процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності». Він вважає, що «національній самосвідомості конкретної особистості, як і самосвідомості всіх представників нації, з якою конкретна особистість себе ідентифікує, притаманне прагнення до самовираження і самореалізації своєї національної сутності, неповторності, потреба посісти гідне місце серед інших національних спільнот та зробити помітний внесок у розвиток людської історії» [2, 23–24]. Натомість, при недостатній сформованості національної самосвідомості виникає ілюзорне, принизливе «почуття меншовартості», національної неповноцінності, втрачається почуття власної гідності, з'являється явище національної маргінальності.

Важливою рисою громадянина України вважається патріотизм. Виховувати патріотів, гідних громадян, висококваліфікованих фахівців, носіїв національної культури може тільки педагог з високими моральними якостями, патріот з усвідомленим громадянським обов'язком. Бажає того викладач чи ні, але він щоденно надає своїм студентам уроки моральності. Взаємодія викладача і студента є одним із найважливіших чинників, які

впливають на становлення особистості молоді людини, оскільки дуже багато з того, що людина набуває в студентські роки, залишається з нею на все життя і визначає її життєву траєкторію [10, 433].

Згідно з триетапною концепцією формування національної ідентичності Ж. Піаже, саме на заключному етапі, тобто в період юнацтва, національна ідентичність формується в повному обсязі, національними ознаками молода людина вважає унікальність історії, специфіку традиційної побутової культури [9].

За стадіальною моделлю формування національної ідентичності Дж. Фінні, студентство знаходиться на третій стадії – реалізованій національній ідентичності, котра характеризується чітким, стійким усвідомленням свого етнічного «Я». На думку Л. Колберга, справжня моральність досягається не раніше 20 років, відтак сформованість національної самосвідомості можна починати констатувати у студентів 3–4 курсів [13, 23–92].

Аналіз джерел свідчить, що останнім часом помітно знизився рівень виховної роботи у вищих навчальних закладах. Зокрема, на заняттях з будь-якої дисципліни навчальний процес значно витісняє виховний, що призводить до відходу значної частини студентів і викладачів від громадської та позанавчальної роботи. Виховання в студентів особистісних якостей, національної самосвідомості, ціннісних орієнтацій подекуди вважаються обов'язком соціально-гуманітарних кафедр. Це призводить до росту насильства, нетерпимості, жорстокості та поясне зростання кількості правопорушень і злочинів, скоєних студентами. Тому саме зараз відчутна нагальна потреба в освічених, творчих та активних особистостях, здатних до самовдосконалення, взаєморозуміння та взаємодії з носіями різних мов і культур на благо людства.

Таким чином, формування в молоді національної самосвідомості є центральним ядром патріотизму, одним із головних завдань освіти, а потужним засобом у цьому процесі, в умовах університету, є навчальна дисципліна «Етнопсихологія», яка дає уявлення про зміст і структуру проблеми державотворення, національної ідеї, впливу національного менталітету на життя громадян. Разом із тим, вивчення етнопсихології сприяє становленню етнокультурної компетентності студентської молоді, що полягає в усвідомленні етнопсихологічної специфіки взаємодії й спілкування (як представників однієї культури, так й іноетнічних партнерів). Крім того, етнопсихологія покликана виховувати патріотизм молодого українця, відроджувати українські виховні традиції.

Важливе місце у процесі формування національної самосвідомості студентів, на наш погляд,

займає літературне краєзнавство – «специфічна галузь науки про літературу». Духовні здобутки попередніх поколінь закодовані насамперед у художній спадщині народного генія – фольклорі та кращих зразках релігійної і художньої літератури. Тому літературне краєзнавство у системі сучасної освітньої парадигми навчання і виховання сприяє осмисленню історико-культурних традицій краю, його духовного життя, формуванню національної самосвідомості, є могутнім виховним засобом, що стимулює розвиток пізнавальної і творчої діяльності студентської молоді.

На нашу думку, для створення системи роботи з формування національної самосвідомості в студентів вищого навчального закладу можна використати творчу діяльність у групах, теоретичне обґрунтування суті національної самосвідомості як багатогранного явища, дискусійний спосіб роботи, яка, маючи дослідницький характер, спрямована на вияв і виховання всіх аспектів національної самосвідомості, а не одного з них.

Ефективними психолого-педагогічними засобами можуть бути зразки життєвих ситуацій, взаємини між різними людьми, зразки з історії та літератури, політичні події в державі з їхнім подальшим аналізом та рефлексією. Важливе значення має власний досвід студента чи групи, реальні результати розв'язки життєвих дилем і конфліктів, обговорення та осмислення наслідків, прогнозування подальшого розвитку подій.

Наприклад, викладаючи дисципліну «Етнопсихологія», ми постійно акцентуємо увагу на формуванні національної самосвідомості студентства, виховуємо патріотизм, національну гідність, культивуємо вияв толерантності в міжетнічних взаєминах. Так, приміром, під час вивчення теми «Феномен нації» зі студентами 3-го курсу проводимо вікторину на тему: «Патріотизм і націоналізм», яка включає розгляд проблеми ксенофобії, культурного релятивізму, етнічної стереотипізації тощо.

Крім того, в процесі реалізації кураторських годин проводяться такі виховні заходи патріотичного змісту: «Наша істинна національність – Людина!», «Духовні цінності українців», «Національна самосвідомість: міф чи реальність» та ін.

На заняттях із етнопсихології студенти створюють і переглядають комп'ютерні презентації: «Світові релігії», «Кухні народів світу», «Костюми народів світу». Такі форми роботи, на нашу думку, розширюють уявлення молоді про національні особливості народів світу, а через порівняння колориту національних культур приходять усвідомлення неповторності, монолітності і багатства рідної країни.

Так, ефективними формами і методами формування національної самосвідомості особистості на практичних заняттях із етнопсихології було визначено такі:

- творчі проекти, розважальні ігри із використанням традицій народів світу і України;
- робота в парах, мікрогрупах;
- складання кросвордів;
- презентації народів світу, свята за участю представників національних общин області;
- театр національної моди, музей одного дня, народні ігри та забави, музична вітальня, клуб цікавих зустрічей.

Навчання в університеті допомагає нейтралізувати негативний асоціальний вплив на молодь, сприяє набуттю професійно значущих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, культури, ерудиції, патріотизму. Очевидно, що саме в

студентському середовищі необхідно формувати і поширювати тактику толерантності, загальну систему цінностей і установок, що забезпечують єдність поколінь і націй, адже сучасне студентство – це майбутня еліта країни, яка визначає перспективи розвитку суспільства, його стабільний розвиток. Отже, студентське середовище – це активний провідник ідей національної свідомості, тому основним завданням кожного викладача вищої школи є створення необхідних умов для формування національної самосвідомості особистості. Саме тому так важливо домогтися, щоб у системі аксіологічних пріоритетів студентства національна самосвідомість набувала значення універсальної гуманістичної позитивної цінності, щоб прояви патріотизму були нормою і потребою для кожного випускника ВНЗ.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. / І. Д. Бех — К. : Либідь, 2003. — Кн. I. : Особистісно орієнтований підхід : теоретико—методичні засади. — 2003. — 280 с.
2. Боришевський М. Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості / М. Й. Боришевський // Цінності освіти і виховання: науково — методичний збірник [за ред. О. В. Сухомлинської]. — К., 1997. — С. 23—24.
3. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посіб. / Н. П. Волкова. — [2-ге вид., перероб]. — К. : Академвидав, 2007. — 616 с.
4. Грицай Ю. Педагогіка. Курс лекцій : навчальний посібник / Ю. Грицай. — Миколаїв: Іліон, 2007. — 564 с.
5. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба — К. : KM Academia. — 1998. — 276 с.
6. Лощенкова І. Ф. Полікультурне виховання майбутніх учителів у процесі вивчення іноземних мов: дис. канд. пед. наук: 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / І. Ф. Лощенкова. — К., 2004. — 221 с.
7. Махній М. М. Етнічна психологія : навчальний посібник / М. М. Махній. — К. : Видавничий дім «Слово», 2015. — 272 с.
8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навчальний посібник / Н. Є. Мойсеюк. — [4-е видання, доп.]. — 2003. — 615 с.
9. Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Ж. Пиаже. — М. : Международная психологическая академия, 1994. — 680 с.
10. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К. : Кондор, 2011. — 628 с.
11. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. / К. Д. Ушинский. — М. : Просвещение, 1953. — Т. 1: Вопросы воспитания. — 1974 — 639 с.
12. Фіцула М. М. Педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М. М. Фіцула. — К. : Академія, 2003. — 528 с.
13. Kohlberg L. Stages of Moral Development as a Basis for Moral Education / L. Kohlberg // Moral Education: Interdisciplinary Approaches. — Toronto: University of Toronto Press, 1971. — pp. 23—92.

References

1. Beh I. D. (2003). Vihovannya osobistosti [Education of the person]. Lybid, 280.
2. Borishevsriy M. Y. (1997) Duhovni cinnosti yak determinanta gromadyanskogo vihovannya osobistosti [Spiritual values as determining the civic education of the person], Kyiv, 23-24.
3. Volkova N. P. ed. (2007). Pedagogika [Pedagogy]. Academvydav, 616.
4. Grytsay Y. ed. (2007). Pedagogika. Kurs lekciy [Pedagogy. Course of lectures]. Ilyon, 564.
5. Dzyuba I. M. (1998). Internacionalizm chi rusifikaciya? [Internationalism or Russification?]. Academia, 276.
6. Loschenova, I. F. (2004). Polikul'turne vihovannya maybutnih uchiteliv u procesi vivchennya inozemnih mov [Polycultural education of future teachers in the process of studying foreign languages], Kyiv, 221.
7. Mahniy, M. M. ed. (2015). Etnichna psihologiya [Ethnic psychology]. Publishing house «Slovo», 272.
8. Moiseyuk N. E. ed. (2003). Pedagogika [Pedagogy], 4, 615.
9. Piage J. (1994). Izbrannye psihologicheskie trudy [Selected psychological works]. Moscow: International Psychological Academy, 680.
10. Turkot T. I. ed. (2011). Pedagogika vyshchoi shkoly [Higher Education Pedagogy]. Condor, 628.
11. Ushinsky K. D. (1953). Izbrannye pedagogicheskie sochineniya [Selected Pedagogical Works]. Moscow: Prosveshchenie, 639.
12. Fitsula M. M. ed. (2003). Pedagogika [Pedagogy]. Academia, 528.
13. Kohlberg L. (1971). Stages of Moral Development as a Basis for Moral Education. Toronto: University of Toronto Press, 23-92.

Дрозд Е. В. Формирование национального самосознания личности в условиях университета

В статье поднимается проблема формирования национального самосознания молодежи, анализируются нынешнее состояние и перспективы этой проблемы, рассматриваются современные пути воспитания патриотизма в условиях университета, освещается авторский подход к изучению данного феномена. Основное внимание уделяется тематике практических занятий и воспитательных мероприятий, которые успешно проводятся в университете и оказывают благотворное влияние на формирование национального самосознания студентов.

Ключевые слова: национальное самосознание, глобализация, личность, национальные ценности, принцип этнизации.

Drozdz O. The formation of national consciousness of personality in the university

The article violates the problem of formation of national consciousness growing personality, analyzes the current state and prospects of definite problem, modern ways of patriotism education in the conditions of the university are considered, the author's approach to the study of this phenomenon is covered.

The main attention is paid to the topics of practical classes and educational activities which are successfully conducted at the university, have influence on the formation of national consciousness of the youth.

For example, teaching the discipline «Ethnopsychology», we are constantly focusing on the formation of the national identity of students, educate patriotism, national dignity, cultivating a manifestation of tolerance in interethnic relations. In the process of implementation of curatorial hours, the following educational measures of patriotic content are held: «Our true nationality is a Man!» «The spiritual values of the Ukrainians».

Key words: national identity, globalization, identity, national values, the principle of ethnization.

Стаття надійшла до редколегії 17.12.2017

УДК 373.5.016:3](09)18/19”

Олена ДРУГАНОВА

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії педагогіки
і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна

e-mail: druganova_lena@ukr.net

Галина ПЕРЕПЕЛИЦЯ

аспірантка кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди, м. Харків, Україна

e-mail: perepelitsahalina@gmail.com

**ВИТОКИ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ
СУСПІЛЬСТВОНАВЧИХ ДИСЦИПЛІН В УКРАЇНІ
НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

У статті доведено, що становленню та розвитку проблеми підготовки учителів суспільствознавчих дисциплін в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття сприяли виступи педагогів, науковців та ін. спрямовані на збільшення кількості й обсягу предметів, що формують в учнівській молоді систему знань і уявлень, яка відображала би цілісність оточуючого світу, забезпечили б оволодіння ними новими моральними засадами, гуманітарними та суспільствознавчими знаннями, сприяли вихованню почуття відповідальності за майбутнє своєї країни тощо.

Установлено, що центрами підготовки учителів суспільствознавчих дисциплін у досліджуваній період були: історико-філологічні факультети університетів, Ніжинський історико-філологічний педагогічний інститут ім. князя О. Безбородька, Вищі жіночі курси, а також Київська духовна академія.

Ключові слова: вчитель, підготовка, суспільствознавчі дисципліни, Україна, кінець XIX – початок XX століття.

Успіх модернізації сучасної суспільствознавчої освіти в Україні залежить не тільки від використання новітніх концепцій та технологій, а й від об'єктивної оцінки історичних реалій, вдумливого осмислення минулого, неупередженого вивчення

провідних ідей, історичних тенденцій та особливостей розвитку історико-педагогічного надбання минулих століть. У цьому плані особливий інтерес становить період кінця XIX – початку XX ст., звернення до якого пояснюється тим, що саме на